

הערות על תרגום רות¹

מאת

ר' יעקב רייפמן²

- (א) א, א : „נגיד נגידיא“. נגיד מורה שקרא המתרגם : „שופט“, תחת : „שפט“, ושופט השופטים הוא בועז³.
- (ב) שם, ושם : „בועז דמתקרי אבצן“, לקוח מבבא בתרא צא, א⁴.
- (ג) שם, ושם : „עשרתי כפנין תקיפין אתגורו וכו'“. לקוח מבראשית רבה, סדר תולדות פרשה ס"ד⁵, וממדרש הספר הזה⁶, יעו"ש ושם הראיות עליהם⁷.
- (ד) שם, ושם : „לא כפן למיכל לחמא וכו'“. הוא תרגום פסוק : „לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי ה'“ (עמוס ח, יא) והוא משונה מהתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל⁸.
- (ה) שם, ב : „אפרתין רבנין“. רבנין הוא תרגום אפרתים, לקוח ממדרש⁹. ומלת אפרתין יתירה ונחוץ למחותה¹⁰.
- (ו) שם, ד : „רות בת עגלון מלכא דמואב“. כ"ה בסנהדרין (קה, ב). אבל בנזיר (כג, ב) כתוב : רות בת בנו של עגלון מלך מואב היתה, ויעוין תוס' שם¹¹. ובמדרש על הפסוק הזה כתוב שגם ערפה היתה בת עגלון, והיו א"כ אחיות¹². וקשה ע"ז מהכתוב : „הנה שבה יבמתך“, ולא : „הנה שבה אחותך“¹³.
- (ז) שם, ו : „ארום אתבשרת בחקל מואב על פום מלאכא“. במדרש כתוב : „ששמעה מרוכלין המחזירין בעיירות. והמתרגם אחז דרכו להשמיע נפלאות“¹⁴.
- (ח) שם, ז : „חסר תרגום מלות : ותלכנה בדרך לשוב אל ארץ יהודה“. ולפי עדות גאולת הגר¹⁵ הוא חסר בכל הנוסחאות, והוא שפוט ישפוט, שאיננו אלא השמטת המעתיק והמדפיס, לא שהשמיטו המתרגם¹⁶.
- (ט) שם, ח : „עם בעליכון דסרבתון למסב גובריא בתר מותיהן“¹⁷. במדרש כתוב : „שנטפלתם בתכריכיהן“¹⁸.
- (י) שם, יג : „אתון יתבן עגימן“, תחת : „עגימן“, צ"ל : „עגינן“, לשון עגונות¹⁹.
- (יא) שם, טז : „אתפקדנא למטר שביא ויומי טבא וכו' אתפקדנא“²⁰ שית מאה ותלת עשר פקודיא, לקוח מיבמות מז, ב²¹.

(יב) שם, יז:

„אית לנא ארבע דיני מותא וכו' וצליבת קיסא“⁹³. גם זה מיבמות“⁹⁴. ותמוה מאד אמרו: וצליבת קיסא“⁹⁵. תחת חנק, כי חנק איננו ע"י תליה*⁹⁶ רק ע"י כריכת סודר על צוארו, ושמירת זה אצלו וזה אצלו, ככתוב בסנהדרין (נב, ב, במשנה). אמנם כי גם בפירוש"י על סנהדרין (קו, ריש ע"ב, ד"ה: והרגו) כתוב: „תלייה היינו חנק“, אולם כוונת רש"י שם היא אך שתלייה היא מעין: חנק ודוגמתו, אבל חנק ממש אשר הוא ע"פ בי"ד, איננו כי אם הכתוב במשנה הנ"ל**⁹⁷! ובספר גאולת הגר כתוב בקיצור: וצליבת קיסא = תליה של עץ, וצ"ע הא חנק הוא מד' מיתות בי"ד ולא תליה! עכ"ל. אחרי כתבי זאת ראיתי בטורי זהב (אבן העזר סימן יז, ס"ק מג) כדברים האלה: „והא דאמרה נעמי לרות, אית לן צליבת קיסא במקום חנק, אע"ג דמצות חנק של בי"ד אינו כך, אלא משקעים אותו בזבל עד ארכבותיו, כדאיתא בפרק ד' מיתות דף נב, היינו דשם לא באה נעמי אלא לגלות לה מצות חנק, שחונקים בצוארו, ולא באה לפרושי לה, כיצד חונקים לפי דיננו, אלא — כצ"ל — שסבירא לה, כדרך שהמלכות חונקים בצואר, בתליית קיסא, כן חונקים בדיננו“ עכ"ל. ר"ל, בתירוצו האחרון⁹⁸, נעמי לא היתה בקיאה בדיננו, וזה איננו רחוק, ככתוב בקידושין (יג, א): „אטו כולהו נשי דיני גמירי“ עכ"ל. ולי איננו רחוק, כי מקצת מתרגמים לא היו בקיאים בדינים⁹⁹, ובספרי: שדה ארם¹⁰⁰ ברת"י זה היטב.

(יג) שם, ושם:

„אית לנא בית קבורתא“. תחת: „בית“, צ"ל (כביבמות, שם): „ב“, ור"ל שני קברים, אחד לנסקלים ולנשרפים, ואחד לנהרגים ולחנקים, ככתוב בפרש"י שם¹⁰¹, יעו"ש.

(יד) שם, כב:

„ובההוא יומא שריאו בני ישראל למחצד ית עומרא וכו'“. ממדרש על הפסוק הזה¹⁰². ובאמרו: „למחצד“, הכוונה להכין את התבואה למחצד ע"י עשיית השבלים כריכות במחובר לקרקע, ככתוב במנחות (סה ע"א במשנה), כי במעלי יומי דפסחא לא נקצר העומר, רק בליל ששה עשר בניסן¹⁰³.

(טו) ב, ח:

„והכא תתוספין“. בספר גאולת הגר כתוב: „נ"ל ט"ס וצ"ל תתוספין, לשון: ספחני נא אל אחת הבהונות“¹⁰⁴, ענין חבור, עכ"ל. והוא ללא אמת, כי שורש טפח לא יראה ולא ימצא בלשון ארמית, והנוסחא הישנה היא אמת וצדק, וכן הובא בספר אהל מועד¹⁰⁵ — אות הדל"ת, מלת דבק — וז"ל: ואפשר שתהיה המלה (הסתופף) ממה שמתרגמין: וכה תדבקון עם נערוטי = והכא תתוספון עם עולימתא¹⁰⁶, ונלוה הגר עליכם¹⁰⁷ = ויתוספון, באו ונלוו אל ה' = ויתוספון עכ"ל,

(טז) שם, יא :

«אתחוא לי על מימר חכימא, דכד גזר ה' לא גזר על נוקביא אלהן על גובריא»^(א), ואתאמר עלי בנבואה דעתידין למיפק מינך מלכין ונביאין». השכיל מאד המתרגם באמרו על הראשון: על מימר חכימא, ועל האחרון: ואתאמר עלי בנבואה, יען כי הראשון הוא דבר חוק ומשפט, ואין לנבואה יד ושם בו, כי אם לחכמה, ככתוב בהקדמת פי' המשניות להרמב"ם: «ולא הרשנו הקב"ה ללמוד מן הנביאים אלא מן החכמים, אנשי הסברות והדעות. לא אמר: ובאת אל הנביא אשר יהיה בימים ההם, רק: ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט... עכ"ל. ויעוין ב"מ (נט, ב): עמד ר' יהושע על רגליו ואמר, לא בשמים הוא וכו' אין אנן משגיחין בבית קול»^(ב).

(יז) שם, יד :

«ואושיט לה». הובא בפרש"י חגיגה כב, ב, ד"ה: ויצבט»^(א). «ואתרכיך כליפתא בשריה מן רתיחא כו' פלטיאל בר ליש חסידא דנעץ סיפא בין מימריה»^(ב) ובין מיכל בת שאול. מסנהדרין (יט, ב). ועל הכתוב שם, שנעשה בשרו כראשי לפתות, פרש"י: גת קשה^(א), והמתרגם פירש להפך: ואתרכיך^(ב). וגם שני הפירושים קשים ממני, כי על הראשון קשה, הלא כתוב ויחרד^(א) האיש וילפת, ובעת החרדה — בעבור דמותו ששד ההוא, כפירש"י — לא ידע עוד אם אשה שוכבת מרגלותיו? ועל האחרון קשה, מה ענין נעשה בשרו כראשי לפתות, אצל תוקפו של יוסף ענוותנותו של בועז^(ב)?

(יט) שם, טו :

«דעתידין למיפק מינה שתא צדיקי עלמא, דכל חד וחד עתיד למהוי מתברך בשית ברכן: דוד דניאל וכו'»^(א). ממדרש על הפסוק הזה^(ב), יעו"ש.

(כ) ד, כ :

«ונחשון אוליד ית סלמא צדיקא, הוא סלמא מן בית לחם ונטופא»^(א), דבטילו בנוי פרוזבין דמותיב ירבעם חייבא על אורחי. תחכם ר' אהרן בן וואלף^(ב) כתב ע"ז בביאורו על הספר ההוא: «ת"י הכניס פה דברים אשר לא ידעתי לפרשם, כי אמר על שלמה: הוא סלמא מן בית לחם ונטופא, האם שכח כי סלמא מבית לחם היה כלב בן חור, כמו שנאמר בדהי"א ב'^(א); הרכיב שני אנשים קרובים בשמותיהם ורחוקים במשפחותיהם עכ"ל. ויעוין תרגום דהי"א (ב, גד) ותענית (כח, א): תנון רבנן מה הן בני סלמאי, וצע"ג»^(ב).

(כא) שם, כב :

«ישי דמתקרי נחש וכו' עיטא דיהב חויא לחוה אתת אדם וכו'». משבת נה, ב^(א).

(כב) שם, ושם :

«דלא אשכת עילא ושחיתא», לה"כ^(א) בדניאל (ו, ח).

הערות מאת הרב מאיר הרשקוביץ

- (1) ב.הצופה לחכמת ישראל, שנה י"ד, חוברת ראשונה, עמודים: 33–52, בודפסט תר"ץ, פרסם החכם ח. ש. ניהויוזען, מבלטימור, תרגום מנילית רות. על פי אחד עשר דפוסים מוגהים. כמו כן צרף לתרגום ההוא הערות מאד מאלפות. מו"ד הד. פנחס חורגין המנוח, ב.תרגום כתובים" וזלו, ניר יורק תש"ה, עמודים: 140–151, חדש הרבה בהבנת התרגום הוה. גם הוא העיר על חילופי הנוסחאות של תרגום רות שבדפוסים ובכתביד, שבאוצר הספרים שבברעסלוי, שהם מהמאה הי"ג, עיי"ש עמוד 151, הערה 2. עיין גם בספר ט', מסדרת "פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל" בשם: כתי עקיבא שלזינגר, ירושלים תשכ"ב, עמודים 12–17.
- (2) החכם הנפלא הוה תרם הרבה למחקר התרגומים. עיין ברשימת כתי ידו, שנדפסה בכנסת ישראל, משפ"ר, ח"ג, עמוד 182; המגיד, תרל"ג, גליונות: 5, 14, 32–35; תרל"ה, גליונות: 6, 9, 13, 35; ציון, תר"א, עמוד 76. ושם עמודים 196–198; הכרמל, שנה ו', גליונות: 8 (62'64), 12 (96), 19 (150'151), 21 (167'168), 24 (229'230); שנה ז', גליונות: 47 (369'370), 48 (377), 49 (385); בית תלמוד, ח"א, עמודים: 212–220, 313–316, 347–350, 383–387; שם, ח"ב, עמודים: 126–128, 152–157, 216–217, 219–223, 388–394; שם, ח"ג, עמודים: 117–120, 185–187; השחר, שנה ב', עמוד 136; שם, שנה י', חוברת שמינית; אוצר הספרות תרנ"ב, עמודים 542–551; האסיף, תרמ"ד, עמוד 139; עברי אנכי ח"א, גליון ב', עמודים 15–16; כוכבי יצחק, חוברת כ"ו, עמודים 91–94; הכרם, חרשה תרמ"ח, עמוד 192; כנסת ישראל, שפ"ר, ח"א, עמודים 898–899; ועיין לפנינו בהערה 28. ובחוברת "הדרום", כ"ה, פרסמתי את הערותי לתרגום מגילת אסתר. מכת"י. ואת סליחת הקוראים מפנה אבקש, כי אז לא ידעתי שהערותי הללו נתפרסמו בהצפידה, משנת תרנ"א, גליונות: 59 (237), 60 (241) בשם אגרת הפורים. ואם אמנם שהוספתי הרבה הערות להערותי, זהו מעות שקשה לתקן, ואתי תלין שנגתי שגיאתי. ועיין במאמרי ב"הדרום", כ"ג, עמודים 147–149, בהערות רייפמן לנתינה לגר, של הגאון רבי נתן אדלר. ועיין במאמר על התרגומים. מריפמן, פטרסבורג תרנ"א (ציינו פריעדבערג, בבית עקד, מ'148, אני לא ראיתי). וע' בהע' 3.
- (3) עיין בפירוש הראב"ע שכתב: "ויש מדקדק שאומר שאינו שם הפועל כי אם שם כמו חרב שפוט". ועי"ו העיר רייפמן (במאמרו: הערות על פירוש מגילות רות ואיכה להראב"ע, המגיד, שנה י"ד – 1870 – גליונות 38'39, עמודים 301, 310; הכל מובא בעיונים במשנת הראב"ע, מנפתלי בן מנחם, ירושלים תשכ"ב. עמודים: 43–47, 128) ש"ח"ב שפוט", הכתוב בדה"ב, כ, ט, הוא כמו חרב משפט, ובימי שפוט השופטים רצונו לומר אפוא: בימי משפט השופטים. ובשם ר' אהרן עמרי"ן גומפערץ, בעל מגלה סוד (המבורג תקכ"ה) הביא, שכונת הראב"ע היא: בימי שופט אחד מן השופטים שהיו בישראל, אך רייפמן דחה את דבריו ואמר שרק התרגום, שחרג: נגיד נגידא, פירש ככה. ועיין באגרת שמאל, למגילת רות, שהביא בשם ר' שמריה האיקרטי, ששפוט השופטים = גדול השופטים, כמו שיר השירים = גדול השירים (הצופה לחכמת ישראל, הג"ל, עמוד 35, הערה 2).
- (4) זהות בועדאבצן נזכרת גם בפרק א' פסוק ו' ובפרק ד' פסוק כ"א. ועיין ברש"י (דה"א ב, יא) אבצן = אב לכל הצנונים, שהרי אשה בחורה שכבה אצלו וצטנן ולא נגע בה. ועיין ניהויוזען, הג"ל, עמוד 35, הערה 5, על האטימולוגיה של השמות: בעד'בעד'אבץ, בשם הח' קאסעל, עיי"ש.
- (5) ועיין במדרש רבה, הוצאת תיאודור אלבעק, עמוד 701, הערה 3.
- (6) רות רבה א, ד; הערת הד. חורגין, בתרגום כתובים, הג"ל, עמוד 141. הערה 1.
- (7) מדרש רבה, הג"ל, פרשה כה, הערה 3.
- (8) בהוצאה המדעית של אלכסנדר שפרבר כתוב ככה: "לית דכפין למיכל ולא דיצהי למשתי, אלהין לקבלא ית פתגמא דה". ואצל ניהויוזען, הג"ל, עמוד 36, יש גירסא אחרת בתרגום, עיי"ש.
- (9) רות רבה ה, א; בבא בתרא צא, א.

- (10) ומעניין לציין שבתרגום הארמי לשמואל א' (יז, יב) אין תרגום למלה אפרתי, אלא נשאר כמו בעברי, וכן הוא בתרגום הארמי למלכים א' (יא, כו).
- (11) ד"ה: בת בנו של עגלון, שלא דווקא נקט בת בנו, וכן מה שכתוב בסנהדרין (קה, ב) שהיתה בתו של עגלון, לא דווקא, אלא הרבה דורות היתה אחר עגלון. ועיין הוריות (י, ב). ניהויוצן צוה לעיין בזה במדבר (קצ, א), עיי"ש בעמוד 38.
- (12) ומעניין הוא הגלגל ההיסטורי, שגלית שבא מערפה נלחם עם דוד שבא מרות, כאילו ששני העולמות השונים של שתי האחיות, באו לידי התבטאותם הסופית במלחמת צאצאיהם (עיין בדברי הימים א' כ, ה"ח).
- (13) לענ"ד אין קרשה, כי דחקא הביטוי יבמתך מביע את רגשות וכחנת נעמי, כי הלא היא רצתה לשכנע את רות, שתשוב לבית אביה, כמו שהאלמנה השניה עשתה, כי איזה עתיד יהיה לאלמנה בארץ נכריה. ע"כ הדגישה את מצבה כיבמה שלה ולא כאחותה, כי רק במלה יבמתך מוכרת אלמנותה.
- (14) רות רבה ב, יא. ועיין בחידושי הרד"ל, שם, אות כ"ו. והלשון "רוכלין מחזירין בעיירות" מוכירה לנו את תקנת עזרא (ב"ק פב, א), שהרוכלין דאגו לסיפוק תמרוקי הנשים, שתתקשטנה לבעליהן, וזהו המזכיר שהרעבון נפסק וחדל, ומסלול החיים שב לחיי המשפחה. וד"ל. ואם אמנם שמגילת רות קדמה לתקופת עזרא, אך כנראה מזה שכבר בזמן קדום נהגו ככה (ע' בפירוש רז"ח למדרש, שם).
- (15) עיין בתרגום כתובים, הנ"ל, שדרך המתרגם הזה הוא דחקא אחרי פשוטו של מקרא, אלא ישגם ושלבו בו מדרשים שונים. וא"כ הערת רייפמן קולעת יותר אל החלק המדרשי, שהוכנס אל התרגום, אבל לא לתרגום עצמו. ובעזרת נוחו בלשני והגיגי יכולים להכיר את התחומים שבין הפשוטות שבתרגום והמדרשים השונים שנשתלבו בו.
- (16) מרבי אליקים רוטנברג. ביאור על חמש המגילות ותרגומיהם, פראג שע"ת.
- (17) עיין בתרגום כתובים, הנ"ל, עמוד 151, הערה 2, שבאחד מכ"י של המאה ה"ג נמצאת ההשלמה לפסוק שלנו: "ומהלכין בארצא למתוב לארע יהודה".
- (18) בתרגום כתובים, עמוד 146, צויין שלפי משמעות הספור שבספר יהודית יוצא שלכבוד גדול נחשב לאלמנה אם לא התחתנה עוה"פ. וכנראה שזה יוצא גם מדברי נעמי, כי אחרת לא היתה מזכירה זאת לשתי כלותיה.
- (19) רות רבה ב, יג.
- (20) הרבה ענינים של חסד נזכרו במגילה זאת, וזה אחד מהם.
- (20*) ניהויוצן הנ"ל עמוד 39, הערה 3, דעת אחרת אתו. הוא הבחין בין עגונה = אשה המחכה לאיש, דהיינו מתי תנשא לאיש, ובין עגונה = אשה המחכה לבעלה, מתי ישוב אליה. ממילא, לפי זה, רות וערפה יכלו להיות מסוג עגומות, כי יכלו לחכות להנשא, כי לבעליהן לא יכלו לחכות, שהרי מתו. מחוץ אם נאמר שיבוס הוא בבחינת שיבת הבעל כי בזכותו ועל ידו שייכת היבמה לאחיו. וראיות ניהויוצן הן מהירושלמי סנהדרין (ו, ו) וירושלמי חגיגה (ב, ב), ששם מסופר שבני ירושלים רצו למנות עליהם את יהודה בן טבאי לנשיא והוא ברח לאלכסנדריה, מחמת צוק העתים שבירושלים. ובני ירושלים כתבו לאלכסנדריה: עד מתי בעלי שרוי בחוכך ואני יושבת עגומה בביתי (בבחינה הגירסא היא: עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו). לדעתו המיניו של יהודה בן טבאי הוא דומה לנישואין חדשים, כי הלא טרם נתמנה עליהם, וע"כ הביטוי עגומה מתאים. אבל בירושלמי גטין (ד, ב) כאשר מדובר על התקנה בגטין, בענין ביטול השליחות, כתוב: מאן דאמר שלא תהא יושבת עגונה, סבורה שביטל והוא לא ביטל. ונמצאת יושבת עגונה. הרי הוכחה לדבריו על ההבדל הנ"ל.
- (21) בספרים אחדים כתוב: אתפקדנא למנטר וכו'.
- (22) עיין אצל ניהויוצן, שם, עמוד 40, על השינויים הרבים שבתרגום לפסוק הזה.
- (23) עיין בתרגום יוב"ע וירושלמי לדברים כא, פסוקים כב, כג, שתרגמו: "על העץ" — "על קיסא", אבל אונקלוס תרגם: "על צליבא" (תרגום כתובים, הנ"ל, עמוד 150).

24) מז, ב. אבל שם אינו נזכר שום פרט, רק שרות שמעה מנעמי שבדיני ישראל ישנן ארבע מיתות בית דין, עיי"ש.

25) ר' עקיבא שלזנגר המנוח (בכתבי עקיבא שלזנגר, הנ"ל, בהערה 1) הביא ראיה מזה לחשש, שאולי התרגום לרות יצא מידי איש צדוק, כי הרי אין אנו מוצאים שהצדוקים יחלקו על הפרושים במספר ארבע מיתות בי"ד וגם בנוגע לשמות המיתות אין הבדל ביניהם. והנה לסקילה ושריפה יש לנו פסוקים מפורשים בתורה שבכתב (ויקרא כ, ב, כז; כד, יד; דברים יג, יא; יז, ה — ויקרא כ, יד; כא, ט). וגם להרג יש לנו לימוד סתום מן המפורש, נקום ינקם — חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו, כה). אך מאין ילמדו הצדוקים מיתת חנק? הפסוק היחידי שיכולים לתלות בו חנק הוא בדברים (כא, כב): "ותלית אותו על עץ", שלפי הפרושים תולים את הנסקלים, ולפי הצדוקים תלייתם — מיתתם. לפי זה יצא, שבעל התרגום שהכניס את "צליבת קיסא" בין ד' מיתות בית דין, ילך בשיטת הצדוקים. ובלשכת הסופרים (הגהות החת"ס על אבן העזר) כתוב באמת (בסימן יז, ס"ק מג), שהחת"ס היה מפקפק בכשרותו של המתרגם הזה וחדש בו בצדוקיות. ועיין ניהויועץ, עמוד 41, הערה 2.

25* כנראה שצ"ל: "אלא רק על ידי כריכה וכו'", אך המלה הראשונה מטושטשת.

25** את המלה "ובספר" הוספתה, כי כנראה שכן צ"ל, כי המלה שלפני "גאולת הגר" מטושטשת.

26) עיין היטב בפנים, אולי אינם שני תירוצים?

27) עיין בגנזי שכטר, ב, עמוד 85, שהביא את תשובת רב האי גאון בזה"ל: "ועוד, תרגום שאצלכם מניין לכם, ומי אמרו? כי מכדי יונתן בן עוזיאל לא גילה תרגום הכתובים כל עיקר, אין זה המצוי אצלכם אלא תרגום של הדיוטות" (תרגום כתובים, הנ"ל, עמוד 14).

28) י"ל בברלין, בשנת תרל"ה. ועיין בכנסת ישראל, ברשימת כתבי ידו, הנ"ל, שבערוגה השניה של שדה ארם. המדברת בעיקר על התרגום המיוחס ליו"ע, הוסיף הרבה חומר גם לחלק הראשון.

29) וז"ל: "אחד לנסקלים ולנשרפים, שהרשיעו בעבירות חמורות, ואחד לנהרגים ולנחנקים, שאין מיתתם חמורה ואינם רשעים כל כך. ועיין ברות רבה ב, כה.

30) במדרש רות רבה ג, ו, כתוב בזה"ל: "אמר ר' שמואל בר' סימון, אותו היום קציר העומר היה, דתנינן תמן (מנחות סה, א): כל העיירות הסמוכות לשם היו מתכנסות כדי שיהא נקצר בעסק גדול" עכ"ל. ובמדרש שם ד, ב, כתוב: "...והמה באו בית לחם, אמר ר' שמואל בר' נחמן כל מקום שנאמר קציר שעורים, בקציר העומר הכתוב מדבר, קציר חטים — בשתי הלחם הכתוב מדבר, קציר סתם — משמש לכאן ולכאן עכ"ל. בשני המקורות האלו לא נזכר שזה היה בערב פסח. ונהפוך הוא, שר' שמואל בר' סימון מקשר את דבריו למשנה במנחות, ששם כתוב בהדיא שעשו הפגנה גדולה, כדי להוכיח לכל העם שקוצרים את העומר בשבת, כדי להוציא מלבם של הצדוקים-ביתוסים (דהיינו: הצדוקים מודים בקצירת העומר, אך אינם מודים שהמצוה הזאת דוחה שבת, ואפילו את חול המועד אינה דוחה, וע"כ לפי הצדוקים איראפשר לקצור את העומר בליל ט"ז, כי אז זה מוצאי יו"ט הראשון והלילה הראשון של חול המועד. לדעתם צריכים, איפוא, לקצור בערב פסח, כמוכן אם אינו חל בשבת). ומכיון שהמתרגם פה אמר לפני כן ששתי הנשים הגיעו לבית לחם במעלי יומא דפסחא, וזה היה בזמן קצירת העומר, הרי שלפי המתרגם קוצרים את העומר בערב פסח, כדעת הצדוקים. ומה הוכיח החכם שלזנגר, שם, שמתרגם שלנו הוא מן הכת, עיי"ש.

31) עיין בש"ב כא, ט, ברש"י, על יסוד ירושלמי בקידושין ד, א, בקשר לצירוף המלים: קציר שעורים, ועיין ניהויועץ, שם, הערה 4.

32) שמואל א' ב, לו.

33) מר' שלמה ב"ר אברהם מאורבינו, על השרשים הנדרפים, חגיגה ש"ח (חיען תרמ"א, עם הערות הידענהיים, דוקעס ור' יונה חילהיימער).

34) כן צ"ל, ובפנים כתוב: עוללת, וברור שט"ס שם.

35) ישעיה יד, א.

- (36) ירמיהו ג. ה. ועיין במדבר יח, ב, באונקלוס וביוב"ע (נייהויוען, עמוד 43, הערה 5).
- (37) עיין ב"אגרות שד"ל", א, מספרים 38, 39, במכתביו ליש"ר גופסו גם במחקרי היהדות, חרשה תרע"ג, עמודים 142–145).
- (38) על ענין בת קול, עיין שו"ת המהר"ץ, ח"ב, סימן ו'.
- (39) גם פה במקום כתוב ברש"י: "ויצבט לה קלי — ויושט לה, ואין לו דמיון במקרא, אלא בלשון משנה וכו'".
- (39*) עיין אצל נייהויוען, עמוד 47, שתקן: במימריה בינו ובין וכו'.
- (40) עיין בהערה 4, מה שהבאתי מרש"י (= המיוחס לרש"י, עיין בשה"ג להחיד"א, בערכו) לדברי הימים א' ב, יא.
- (41) בתרגום כתובים, עמוד 143: "נשתמרו כנראה שני תרגומים למלה וילפת, האחד הוא: ורתת, וחשני מדרשי: ואתרכיך כליפתא בשריה מן רתיתא".
- (42) עיין בראשית כו, לג (ויחרד יצחק חרדה גדולה), בתרגום אונקלוס ובתרגום יוב"ע (תרגום כתובים, עמוד 149).
- (43) וז"ל חז"ל בסנהדרין (יט, ב): "אמר ר' יוחנן תקפו של יוסף ענותנותו של בועז, תקפו של בועז ענותנותו של פלטי בן ליש. תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז, דכתיב: ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת, מאי וילפת? שנעשה בשרו כראשי לפתות. תוקפו של בועז ענותנותו של פלטי בן ליש, כדאמרן עכ"ל. פירוש, שמה שנחשב לדבר גדול ביוסף שלא נפתה לדבר עבירה עם אשת פוטיפר, הוא ענין קל כלפי בועז, כי ביוסף היתה אשת איש וגם לא היתה עמו במטה, ואילו אצל בועז, הלא רות פנויה היתה וגם עמו במטה, ולמרות זאת לא נכשל. וגם תוקפו של בועז אינו דומה לזה של פלטי בן ליש, כי אילו בועז עמד בנסיון רק לילה אחד, אבל פלטי בן ליש עמד בנסיונו כל ימי היותו עם מיכל. ולזה כיוון ריפמן, כי אם הגמרא רוצה להגדיל את גדלו של בועז, דהיינו שהתגבר על יצרו, או יש לזה מובן רק אם נאמר שהיה לו כח גברא, כדעת רש"י: שנתקשה. אבל אם נתרגם שאתרכיך, א"כ מאי רבותיה, ואין הנדון דומה לראיה, וז"ב.
- (44) ושלשת חברי דניאל (חגניה מישאל ועזריה) ומלכא משיחא, הרי ששה. ועיין אצל נייהויוען, עמוד 48, הערה 3, על יתר המקורות בנוגע למספר (6). ועיין בתרגום כתובים, עמוד 152.
- (45) רות רבה ז, ב.
- (46) עיין ש"ב כח, כט; דהיי"א ב, נד, שנטופה — שם מקום.
- (47) יתכן שמתכוון לבעל מגלה סוד. הספר לא ראיתי, ואיני יודע אם אבי המחבר היה חולף?
- (48) עיין רש"י שם.
- (49) נייהויוען, עמוד 51, הערה 5.
- (50) עיין בבא בתרא יז, א, והכחנה שישי מת בעטיו של נחש, ללא חטאים משלו.
- (51) לפי הכתוב.

פרקי ר' אברהם אבן עזרא

מאת

נפתלי בן-מנחם

א. פגישתו של ר' אברהם אבן-עזרא עם חכמי איטליה

בשנת תתצ"ח או תתצ"ט [1138 או 1139] הגיע ר' אברהם אבן-עזרא „בנפש גבולת“, כפי שהוא אומר בשיר שבתחילת פירושו על קהלת, לרומה ופגישתו עם חכמי איטליה מהווה מאורע כביר בחיי התרבות של יהודי איטליה, מאורע שלא הוא ולא הוערך כראוי. אמנם כבר גרץ הרגיש, שהופעתו של אבן-עזרא ברומה הביאה בעקבותיה רוח חדשה וחיים חדשים בתולדות „ההתפתחות המושכלת“ של יהודי איטליה¹, אף על פי כן נראה לנו, שמאורע זה הסתום שבו מרובה על הגלוי, מפני שדברי אבן-עזרא, ביחוד בשיריו שכתבם ברומה ובהם נתן ביטוי לחוויותיו, לא נתפרשו עד היום פירוש הגיוני מתקבל על הדעת.

מה היה המצב עם בואו של ר' אברהם אבן-עזרא לרומה? הוא מצא כאן מרכז גדול של חכמים ומשכילים, שעסקו בתלמוד ובמפרשיו. ואף על פי שעסקו של אבן-עזרא לא היה התלמוד ומפרשיו (הידיעה), שחיבר חידושים על מסכת קידושין, שר' זכריה בן סרוק, מחכמי ספרד בדור הגירוש, מביאה בפירושו על מגילת אסתר, מבוססת על טעות), קיבלוהו חכמי רומה בכבוד גדול ותקווה קיננה בלבו, שמעתה יוכל להקדיש את זמנו לעבודתו הספרותית. בשירו שבתחילת פירושו על קהלת, שסיימו ברומה בשנת תתק"ק [1140], עבודתו הספרותית הראשונה, הוא אומר:

וְאֶל־רֹמִי יָרַד / בְּנֶפֶשׁ גְּבֻלָּת
וְשֵׁם לְבוֹ כוֹנֵן / לְפָרֶשׁ וּלְשֹׁן
וְאֶל־יֵאֵל מִתְחַנֵּן / וְלוֹ הַתּוֹחֵלֶת
לְהַרְבוֹת לוֹ עֲצָמָה / וְהוּא יִתֵּן חֶקְמָה.

לאחר „חמת המציקים“ בספרד שעשתה אותו „כאלה נובלת“ אמר למצוא ברומה מקום-מנוחה לעבודתו הספרותית.

ידועות לנו שתי משפחות מיוחסות ברומה, שאבן-עזרא בא עמהן בקשר הדוק: 1. משפחת רבי יואב, מראשי קהל רומה, שגם ר' בנימין מטודילה מזכירו. בנו בנימין היה תלמיד נאמן של אבן-עזרא ולו הקדיש שנים מחיבוריו שחיברם ברומה: פירוש שיר השירים ופירוש איוב. משפחה זו היתה אחת המשפחות והותיקות של רומה, משפחת רבי נתן ב"ר יחיאל בעל הערוך.